

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1494

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 914

Kitap Adı: Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi Osmanlılar Dönemi (1732-1818)

Book Title: The Refutations of Wahhâbism and Their Analysis

Period of Ottomans (1732-1818)

ISBN: 978-625-6123-70-0

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786256123700

Yazar | Author: | Ebru KOÇAK orcid.org/0000-0002-1100-9380

Kurum | Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04xk0dc21

Editör Editor: Tunahan ERDOĞAN | orcid.org/0000-0003-3374-6063

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 482

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRHT9 | Osmanlı Dönemi ve İslam Mezhepleri | Islam: Sects & Denominations

BISAC: REL037020 | Din: İslam - Mezhepler | Religion: Islam - Islamic Sectarianism

THEMA: HRLB2 | İslam Mezhepleri Tarihi ve Eleştirisi | History and Criticism of Islamic Sects

LC: BP195.W4 | Vehhâbilik ve Reddiyeler | Wahhabism and its Critiques

Atıf Bilgisi | Cite as: Koçak, Ebru. Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi

Osmanlılar Dönemi (1732-1818). Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi

-Osmanlılar Dönemi (1732-1818)-

Ebru KOÇAK

Ankara 2024

Yazar Hakkında | About the Author

Ebru KOÇAK

İlk ve orta öğretimini memleketi Aksaray'da tamamladı. 2006 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 2007-2012 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığında görev yaptı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında *Muhammed b. Tavît et-Tancî ve Mezhepler Tarihçiliği* başlıklı teziyle yüksek lisansını 2014'te tamamladı. 2022 yılında *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* başlıklı teziyle doktor unvanı aldı. 2013-2022 yılları arasında Ankara Üniversite İlahiyat Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. 2017-2018 yılları arasında Ürdün Amman Üniversitesi ve İran el-Mustafa el-Âlemiyye Üniversitesi el-Hikmet Enstitüsünde alanı ile çalışmalar yapmak üzere misafir araştırmacı olarak bulundu. Halen Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyeliğini sürdürmekte olup, İngilizce ve Arapça bilmektedir.

Completed her primary and secondary education in her hometown Aksaray. In 2006, she graduated from Ankara University, Faculty of Theology, Department of Primary Religious Culture and Moral Knowledge Teaching. She worked at the Ministry of National Education between 2007-2012. She completed her master's degree at Ankara University Institute of Social Sciences, Department of History of Islamic Sects with her thesis titled Muhammad b. Tawîf al-Tanjî and Sectarian Historiography in 2014. In 2022, she received the title of doctor with her thesis titled Refutations of Wahhâbism and Analysis in the Ottoman Period (1732-1818). Between 2013-2022, she worked as a research assistant at Ankara University Faculty of Theology. Between 2017-2018, she was a visiting researcher at the University of Amman, Jordan and Iran al-Mustafa al-'Alamiyye University al-Hikmet Institute to conduct studies in her field. She is currently a lecturer at Burdur Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of History of Islamic Sects and speaks English and Arabic.

Kitap Hakkında

Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi Osmanlılar Dönemi (1732-1818)

Din-mezhep-kültür ilişkisi bağlamının en özgün örneklerden biri olan Vehhâbîlik, tarihî, coğrafi, dinî, bireysel, toplumsal ve zihinsel-psikolojik kökleri/boyutları ile bir bütündür. Vehhâbîlik, İbn Abdülvehhâb hayatta iken siyasî bir boyut kazanmış ve kurumsallaşarak mezhebe dönüşmüştür. İlk kez bir mezhebin tenkidine yönelik edebiyatın tasnifi ve derinlemesine analizine odaklanılan bu çalışma ile Vehhâbî olgunun hangi tarihsel, toplumsal, zihinsel hatta antropolojik etkilerle şekillendiği ve İslâm dünyasındaki yankıları fotoğraflanmak istenmiştir. Bu sayede Vehhâbîliğin fikrî arka planına dair boşluklar doldurularak, olgunun ne olduğundan öte neden ve nasıl teşekkül ettiği sorularının cevabı aranmıştır.

İbn Abdülvehhâb ve muarızları arasındaki diyalektik ilişki, Vehhâbîliğin fikrî çerçevesi ile sosyal ve siyasal boyutuna ışık tutan metinler vücuda getirmiştir. İtikadî, fikhî, tasavvufî ve siyasî-içtimâî konuların tartışıldığı reddiyelerde, imanküfür, tevhid-şirk, tevessül-şefaât, kabir ziyaretleri, ictihad ve taklid konuları öne çıkmıştır. İbn Abdülvehhâb'ın tevessül ve velâyet/evliya kültü üzerine geliştirdiği tekfir nazariyesi ile bu noktadaki görüşlerini savunurken tercih ettiği yöntem ciddi eleştiriler almış; İbn Abdülvehhâb'ın tekfir söyleminin gerekçeleri, teolojik açıdan yeterli ve savunulabilir bulunmamıştır.

Vehhâbî hareketin yalnızca kendi kaynakları üzerinden okunması ve söz konusu kaynakların Vehhâbî hareketin askerî yönüne ağırlık vermeleri pek çok açmaz oluşturmaktadır. İbn Abdülvehhâb'ın fikrî yönü ve telifatının ortaya çıkış sürecinde belirsizlikler bunların başında gelmektedir. Bilhassa onun, yazılarını nerede ve hangi zaman diliminde kaleme aldığı tam olarak bilinmemektedir. Ne var ki; İbn Abdülvehhâb'a karşı yazılan reddiyelerin bütünlük içerisinde incelenmesi ile bu noktadaki belirsizliklerin önemli bir kısmı ortadan kalkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı; Vehhâbîlik; Muhammed b. Abdülvehhâb; Reddiye; Necid

About the Book

The Refutations of Wahnābism and Their Analysis Period of Ottomans (1732-1818)

Wahnābism, which is one of the most original examples of the context of religion-sect-culture relationship, is a whole with its historical, geographical, religious, individual, social and mental-psychological roots/dimensions. Wahnābism gained a political dimension while Ibn Abd al-Wahnāb was alive and became institutionalized and turned into a sect. This study, which focuses on the classification and in-depth analysis of literature for the criticism of a sect for the first time, aims to photograph the historical, social, mental and even anthropological effects of the Wahnābī phenomenon and its echoes in the Islamic world. In this way, the gaps regarding the intellectual background of Wahnābism were filled and answers to the questions of why and how the phenomenon occurred rather than what it is were sought. The dialectical relationship between Ibn Abd al-Wahnāb and his opponents has created texts that shed light on the intellectual framework with social and political dimensions of Wahnābism. In the refutations in which belief, jurisprudence, sufism and political-social issues were discussed, subjects such as faith-infidelity, tawhid-shirk, tawassul-intercession, visits to the graves, ijihad and taqlid came to the fore. The theory of takfir developed by Ibn Abd al-Wahnāb on tawassul and the cult of velayet/awliya and the method he preferred while defending his views on this point received serious criticism; Ibn 'Abd al-Wahnāb's discourse of takfir and its justifications were not found theologically sufficient and defensible. Reading the Wahnābī movement only through its own sources and the fact that these sources focus on the military aspect of the Wahnābī movement creates many dilemmas. Uncertainties in the intellectual aspect of Ibn Abd al-Wahnāb and the emergence of his writings are the leading ones. Despite this; by examining the refutations against Ibn Abd al-Wahnāb in their entirety, a significant part of the ambiguities at these points have been removed.

Keywords: Ottomans; Wahnābism; Muhammad Ibn Abd al-Wahnāb; Refutation; Najd

Bu kitabı kendilerini ardarda kaybetmenin hüznünü ifade edecek kelime bulamadığım, beni yetiştiren, kimliğime ve kişiliğime yön veren Hocam *Prof. Dr. Hasan Onat*, Teyzem *Asuman Yıldırım* ve Anneciđim *Leman Koçak*'ın aziz ruhlarına ithaf ediyorum.

Rahmet ve derin bir özlemle...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR -----	13
ÖN SÖZ -----	15
GİRİŞ -----	19
1. Çalışma Evreni-----	19
2. Kaynaklar-----	20
2.1. Muhammed b. Abdülvehhâb'a ve Vehhâbîlere Yazılan Reddiyeler-----	21
2.2. Şâzelî-Kevvâzî Çevreler-----	22
2.3. Vehhâbî Kaynaklar-----	25
2.3. Biyografi ve Tabakât Türü Kaynaklar-----	28
2.4. Arşiv Belgeleri, Sosyal ve Siyasî Kronikler ile Seyahatname Türü Kaynaklar-----	30
2.5. Çağdaş Kaynaklar-----	35
3. Kavramsal Çerçeve-----	40
3.1. Vehhâbîlik-----	42
3.2. Davet ve Hareket Kavramları Bağlamında Vehhâbîlik-----	43
3.3. İhyâ-İslah-İnşâ Kavramları Bağlamında Vehhâbîlik-----	44
4. Yöntem-----	46
BİRİNCİ BÖLÜM	
MUHAMMED B. ABDÛLVEHHÂB VE VEHHÂBÎ HAREKET -----	57
1. Tarihsel ve Toplumsal Dinamikler-----	57
1.1. Necid Bölgesinin Sosyo-Kültürel Yapısı-----	58
1.2. Necid Bölgesinin Dinî-Mezhebî Arka Planı-----	67
1.3. XVIII. Yüzyıldaki Fikrî Bunalım ve Tartışmalar-----	73
2. Muhammed b. Abdülvehhâb ve Etrafindaki Zümreleşme-----	87
2.1. Davet Öncesi Muhammed b. Abdülvehhâb: Uyeyne-Hicaz-Basra-Ahsâ (1703-1738)-----	87
2.2. İlk Çağrı ve İlk Tatbikât: Hureymila ve Uyeyne (1738-1740)-----	99
2.3. Himaye Arayışları: Dir'îye (1740-1745)-----	106
2.4. Davetin Siyasî ve Toplumsal Boyut Kazanması (1745-1765)-----	108
2.5. Davet'ten Devlete: I. Devlet Tecrübesi (1765-1818)-----	114
3. Vehhâbî Fikirlerin Yayılma Yolları-----	123
3.1. İbn Abdülvehhâb'ın Bireysel Girişimleri: Te'lifât ve Şahsî Yazışmalar-----	124
3.2. Hâmil-i Mektup: Takipçiler ve Âl-i Suûd-----	126
3.3. Dolaylı Hâmil-i Mektup: Hacılar-----	130
İKİNCİ BÖLÜM	
VEHHÂBİLİĞİN İSLÂM DÜNYASINDAKİ YANKILARI -----	133
1. İlk Karşılaşma ve Tanım(lam)a ile İlgili Tartışmalar-----	133
1.1. Meşveret Meclisleri-----	144

1.2. Münazaralar	150
2. Uzlaşî Girişimleri	156
3. Şeyhü'l-İslâm Fetvaları.....	160
4. Yerel Ulemânın Tepkileri ve İlk Reddiyeler	164
5. Reddiye Yazımına Yön Veren Faktörler	169
5.1. Dinî-Kültürel Faktörler	170
5.1.1. Moral/Sosyal Panik ve Kolektif Bilinç.....	170
5.1.2. Ulemânın Bilgisizlikle İthamı	174
5.1.3. Tekfir Söylemi.....	175
5.1.4. Dinî Hoşgörüsüzlük	176
5.1.5. Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Karşıtlığı.....	178
5.2. Siyasî-İçtimâî Faktörler.....	181
5.2.1. Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn Vasfını Taşımanın Sorumluluğu.....	182
5.2.2. Toplumsal Kargaşanın Önüne Geçebilme Çabası ve Doğru Bilgi İhtiyacı	186
5.2.3. Vehhâbî Davete Teslimiyet Çağrısı.....	192
5.2.4. Mekke ve Medine'nin İstilasî	197
5.2.5. Ulu'l-Emr'e İtaatsizlik.....	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANBELÎ ÇEVRELERDEN YAZILAN REDDİYELER	201
1. Sûfî Hanbelîler: Şâzelî-Kevvâzî-Halvetî Çevreler	202
1.1. Muhammed b. Abdurrahmân İbn Afâlik el-Hanbelî el-Ahsâî (ö. 1164/1751): <i>Tehekkümü'l-Mukallidîn fî Müdde'î Tecdîdî'd-Dîn; Risâleteyn min Muhammed b. Abdurrahmân İbn Afâlik ilâ Osman b. Muammer el-Emîrî'l-Ahsâ.</i>	205
1.2. Süleymân b. Muhammed b. Sühaym (ö. 1181/1767) ve babası Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Sühaym (ö. ?): <i>Risâle min Süleymân b. Sühaym</i>	211
1.3. Abdullâh b. Âsâ (ö. 1164/1751) ve oğlu Abdülvehhâb b. Âsâ (ö. ?): <i>Risâle ilâ Muhammed b. Abdülvehhâb</i>	215
1.4. Abdullâh b. Âsâ el-Müveysî el-Hanbelî (ö. 1175/1761): <i>Resâil li Abdullâh b. Âsâ el- Müveysî fî'r-Redd</i>	218
1.5. Abdullâh b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Fîrûz (ö. 1175/1762): <i>Risâle Abdullâh b. Fîrûz ilâ Muhammed b. Abdülvehhâb</i>	220
1.6. Mirbed b. Ahmed el-Vehîbî el-Temîmî (ö. 1171/1758).....	221
1.7. Abdulmuhsin b. Ali b. Abdullâh b. Neşvân eş-Şârihî el-Uşeykirî el-Hanbelî (ö. 1187/1773): <i>Risâle fî'r-Redd alâ Da'veti Muhammed b. Abdülvehhâb</i>	224
1.8. Ebû'l-Avn Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârîni en-Nâblusî el- Hanbelî (ö. 1188/1774): <i>el-Ecvibetü'n-Necdiyye anî'l-Es'ileti'n-Necdiyye</i>	225
1.9. Seyf b. Muhammed b. Hamd el-Atîkî en-Necdî el-Hanbelî (ö. 1190/ 1776): <i>Mecmû'u'r-Resâil fî'r-Redd 'alâ İbn Abdülvehhâb</i>	227
1.10. Abdülvehhâb b. Muhammed b. Abdullâh b. Fîrûz et-Temîmî el-Ahsâî el- Hanbelî (ö. 1205/1790): <i>İbdâü'l-Mechûd fî Cevâbi Suâl İbn Davud an Mukallidi'l- Mezhebî; el-Kavlü's-Sedîd fî Cevâzi't-Taklîd</i>	229

1.11. Muhammed b. Abdullâh b. Firûz et-Temîmî el-Ahsâî (ö. 1216/ 1801): <i>Risâletü'l-Marziyye fi'r-Reddi 'ale'l-Vehhâbiyye; er-Redd alâ men Keffere Ehli'r-Riyâd ve men Havlehum mine'l-Müslimîn; Kasâid</i> -----	231
1.12. Sâlih b. Seyf b. Ahmed el-Atîkî en-Necdî el-Hanbelî (ö. 1223/ 1808): <i>Risale fî Tevessül</i> -----	239
1.13. Afîuddîn Abdullâh b. Dâvud ez-Zübeyrî el-Hanbelî (ö. 1225/1810): <i>es-Savâ'ik ve Ru'ûd fi'r-Reddi alâ İbn Su'ûd</i> -----	241
1.14. Osman b. Abdullâh el-Camî' el-Hanbelî en-Necdî ez-Zübeyrî el-Bahreynî (ö. 1240/1825) <i>el-Fevâ'idü'l-Müntehabât fî şerhi Ahsari'l-Muhtasarât</i> -----	244
2. Süfî Olmayan Hanbelîler -----	246
2.1. Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Sühaym (ö. 1175/1762): <i>Risâleteyn ilâ Muhammed b. Abdülvehhâb</i> -----	246
2.2. Abdülaziz b. Abdurrahmân b. Rezzîn b. 'Udvân er-Rezînî el-Hanzalî el-Hanbelî (ö. 1179/1765): <i>Nazmu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye li İbn Teymiyye</i> -----	249
2.3. Sâlih b. Muhammed b. Abdullâh es-Sâîğ en-Necdî (ö. 1184/1770): <i>Kasîde fi'r-Redd li Medhi Emîrû's-San'ânî 'alâ İbn Abdülvehhâb</i> -----	250
2.4. Süleymân b. Abdülvehhâb et-Temîmî el-Hanbelî (ö. 1208/1794): <i>Risâle min Süleymân b. Abdülvehhâb ilâ Hasan b. Aydan (es-Savâ'ikü'l-ilâhiyye fi'r-Reddi ale'l-Vehhâbiyye, Faslü'l-Hitâb fi'r-Reddi alâ Muhammed b. Abdülvehhâb)</i> -----	252

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HANBELİ OLMAYAN ÇEVRELERDEN YAZILAN REDDİYELER -----	263
1. Şafi'î-Eş'arî Çevreler -----	263
1.1. Ahmed b. Ali el-Basrî el-Kabbânî (ö. 1158/1745'den sonra): <i>Faslü'l-Hitâb fî reddi Dalâlâti İbn Abdülvehhâb; Keşfü'l-Hicâb an Vechi Dalâlâti İbn Abdülvehhâb; Kitâb Nakz Kavâ'idü'd-Dalâle ve Rafz 'Aka'idü'd-Dullâl</i> -----	263
1.2. Abdülvehhâb b. Ahmedî el-Berekât eş-Şafi'î el-Ezherî et-Tandatâvî (ö. 1156/1743'ten sonra): <i>Kitâbü Reddî'd-Dalâle ve Kamî'l-Cehâle</i> -----	267
1.3. Abdullâh b. Muhammed İbn Abdüllatif eş-Şafi'î el-Ahsâî (ö. 1181/ 1768): <i>Tecrîdü Seyfi'l-Cihâd li Müdde'î'l-İctihâd</i> -----	272
1.4. İbn Süveydî: <i>el-Mişkâtü'l-Meziyye Redden alâ Vehhâbiyye ve'r-Reddii li'bni's-Süveydî</i> -----	275
1.5. (Ebû'l-Fazl) Osman el-Ömerî el-Akîlî el-Halebî eş-Şafi'î el-Halveti el-Kâdirî (ö. 1193/1779): <i>Risale fi'r-Reddî't-Tâifeti'l-Vehhâbiyye</i> -----	282
1.6. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-Kürdî ed-Dimaşkî el-Medenî (ö. 1194/1780): <i>Mesâil ve Ecvibe ve Rudûd ale'l-Havâric; Risale ilâ Muhammed b. Abdülvehhâb; Takrîz ale'r-Reddi Süleymân b. Abdülvehhâb alâ Ehîhi Muhammed b. Abdülvehhâb</i> -----	283
1.7. (Ebû'l-Berekât) Abdurrahmân b. Ebi'l Fazl Osman el-Ömerî el-Akîlî eş-Şafi'î (ö. 1254/1838): <i>Risale fi'r-Reddî Tâifeti'l-Vehhâbiyye</i> -----	289
1.8. Muhammed b. Muhammed el-Kâdirî (ö. 1211/1797'den sonra): <i>Reddii Risâleti Abdülazîz b. Su'ûd Elletî Erselehâ ilâ 'Ulemâi's-Şark ve'l-Garb</i> -----	291
1.9. Seyyid Ahmed Tabakcî el-Bağdâdî (ö. 1213/1798): <i>Şerh-u Kelime-i Tevhîd</i> -----	294
1.10. Abdullâh Efendi er-Râvî el-Bağdâdî (ö. 1215/1800): <i>er-Reddii 'ale'l-Vehhâbiyye</i> --	296

1.11. Alevi b. Ahmed b. Abdullâh b. Muhammed el-Haddâd (ö. 1232/ 1816): <i>es-Seyfû'l-Bâtir li 'Unuki'l-Münkîr ale'l-Ekâbir, Misbâhü'l-Enâm ve Cilâü'z-Zalâm fî Reddi Şübehi'l-Bide'î'n-Necdî elletî Edalle biha'l-A'vâmm</i> -----	300
2. Hanefî-Mâturîdî Çevreler-----	305
2.1. Şemsüddîn Ebû Abdullâh Mehmed b. Hasan Himmatzâde (İbn Himmat) el-Hanefî (ö. 1175/1761): <i>el-Kavlü's-Sedîd fî Cevâzi't-Taklîd; el-Fethü'l-Mübîn fî Cevâzi'd-Du'â' li Seyyidi'l-Mürselîn</i> -----	305
2.2. Mehmed b. Mahmud b. Sâlih b. Hasan et-Trabzûnî el-Hanefî (ö. 1200/1786): <i>Risâle fî 'Ademi Tekfiri'l-Müslimîn, Risâle Tarîki'l-İhtisâb ve'n-Nasîha, es-Sârimü'l-Meslûl li men Tasaddâ bi-Cehlîhî Kassa Ahkâmî'r-Resûl, Risâle fî'd-Duhân, Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ; Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâtî't-Tasarraf li Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl</i> -----	308
2.3. Ebû's-Siyâde Affüddîn Abdullâh b. İbrâhîm b. Hasen el-Mahcûb el-Mîrganî (ö. 1207/1792): <i>Tahrîzü'l-Ağbiyâi ale'l-İstiğâse bi'l-Enbiyâi ve'l-Evliyâ</i> -----	315
2.4. Muhammed Tahir b. Muhammed Sa'îd Sünbül el-Mekkî el-Hanefî (ö. 1218/1803): <i>el-İntisâr li'l-Evliyâi'l-Ebrâr</i> -----	318
2.5. (Güzelhisarlı) Atâullâh Mehmed Efendi Ebû İshâkzâde (ö. 1226/ 1811): <i>Risâletü'r-Redd ale'l-Vehhâbiyye, Tercemetü'l-Ecvibetü'l-Hediye fî'r-Reddi ale'l-Havârici'l-Vehhâbiyye</i> -----	321
2.6. Nuruddin Mehmed Efendi Alizâde (ö. 1230/1815): <i>Risâle fî İbtâlî Mezhebi'l-Vehhâbiyye</i> -----	324
2.7. Mehmed Münib Ayıntâbî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1238/1822): <i>Risâle fî Hakki'r-Reddi ale'l-Vehhâbiyye, Hâşiye alâ Şerhi'r-Risâleti'r-Reddiye alâ Tâifeti'l-Vehhâbiyye</i> -----	328
2.8. Süleymân Paşa Şam Valisi (1225/1810): <i>Risâle fî'r-Reddi ale'l-Vehhâbiyye</i> -----	331
3. Mâlikî Çevreler-----	334
3.1. İbn Galbûn (ö. ?): <i>Kasîdetü İbn Galbûn fî'r-Reddi ale's-San'ânî ve'n-Necdî</i> -----	334
3.2. Sâlih b. Muhammed b. Nûh b. Abdillâh b. Ömer el-Füllânî el-Ömerî el-Mâlikî (ö. 1218/1803): <i>Risâlat ve Cevâbât min 'Ulemâi Ehl-i Mezâhib'il-Erba'a (el-Hanefiyye ve'l-Mâlikîyye ve's-Şafi'iyye ve'l-Hanâbile) Yeruddüne 'alâ Muhammed b. Abdülvehhâb</i> ---	336
3.3. Sâlih b. Hasan el-Kevvâş(î) et-Tunûsî (ö. 1218/1803): <i>er-Redd ale'l-Vehhâbiyye</i> ---	339
3.4. Ebû Hafs Ömer İbn. Şeyh Kasım el-Mahcûb el-Mâlikî (ö. 1222/ 1807): <i>Risâle fî'r-Reddi ale'l-Vehhâbiyye</i> -----	340
3.5. Ebû'l-Fedâi İsmail et-Temîmî et-Tûnisî (ö. 1832/1248): <i>el-Minahü'l-İlâhiyye fî Tamsi'd-Dalâleti'l-Vehhâbiyye</i> -----	343
3.6. Muhammed Mağribî et-Tûnisî (ö. ?): <i>el-'Ucâletü'l-Vecîzetü'l-Marziyye fî'r-Reddi ale'l-Vehhâbi ve Cemâati'l-Vehhâbiyye</i> -----	348

BEŞİNCİ BÖLÜM

VEHHÂBİLERE YAZILAN REDDİYELERİN MUHTEVA ANALİZİ -----	349
1. İtikâdî-Kelâmî Boyut-----	350
1.1. İman-Amel İlişkisi-----	351
1.2. Tevhid ve Şirkin Mahiyeti-----	359
1.3. Sıfatlar Meselesi-----	368
1.4. Şirk ve Küfür Ayetlerinin İstismarı-----	373

2. Kültürel-Tasavvûfî Boyut-----	381
2.1. Tevessül-İstimdât-İstiğâse-İstiâne Tartışmaları -----	383
2.2. Teberrük-Evliya Kültü ve Kabir Ziyaretleri Tartışmaları -----	395
2.3. Kasidetü'l-Bürde ve Şefaât Tartışmaları-----	401
2.4. Müslümanların Toptan Tekfiri Tartışmaları -----	405
3. Amelî-Şer'î Boyut -----	411
3.1. İctihad ve Taklid Tartışmaları -----	412
3.2. Fıkhî Tecrübenin İnkârı ve Yeni Bir Mezhep Tartışmaları -----	419
3.3. Ehl-i Sünnet/Ehl-i Bid'at Vurgusu ve Peygamberlik İddiası -----	422
4. Siyasî-İçtimâî Boyut -----	427
4.1. Meşrû Halifeye İsyân ve Hâricîlik Tartışmaları-----	427
4.2. Mülk ve Saltanat Talebi Tartışmaları -----	433
4.3. Toplumsal Düzeni Bozma -----	437
SONUÇ -----	443
EK: XVIII. Yüzyıl Mısır-Hicaz-Şam-İstanbul-Kuzey Afrika Ulemâ Ağı -----	449
BİBLİYOGRAFYA -----	451
DİZİN -----	475

KISALTMALAR

a	: Yazma Eserde Varağın Ön Sayfası
b	: Yazma Eserde Varağın Arka Sayfası
b.	: bin, ibn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Binti
bs.	: Basım
çev.	: Çeviren
d.	: Dođum Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
EI	: TheEncyclopaedia of Islam
Eriřim	: Eriřim Tarihi
Hız.	: Hazreti
krř.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
nřr.	: Neřreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleřtiren
ss.	: Sayfalar
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
y.y.	: Yayıncı Yok
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

İslâm düşüncesinde itikadî ve siyasî amaçlarla vücûd bulmuş din anlayışları tarihsel süreçte şahıslar etrafında zümreleşerek dinî-siyasî yapılara dönüşmüşlerdir. Daha sonra fırka veya mezhep adını alan bu oluşumlar kendi görüşlerini mutlak hakikat görerek başkalarının da onları benimsemelerini istemişler ve beraberinde pek çok toplumsal ve siyasî soruna sebep olmuşlardır. Günümüzde Suudî Arabistan sınırlarında yer alan Necid bölgesinde Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öncülüğünde ortaya çıkan Vehhâbilik de ilk andan itibaren İslâm dünyasında etkileri günümüze kadar devam eden ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Necid bölgesi İslâm tarihi boyunca birbirinden farklı pek çok toplumsal kargaşaya ev sahipliği yapmıştır. Aynı topraklarda neşet eden Vehhâbilik de tarihsel süreçte aktör olarak yer alan en önemli dinî-siyasî hareketlerden birisidir. İslâm'ın ilk yıllarındaki ganimet paylaşımı tartışmalarıyla başlayan bu serüvende dinî değer yargıları ve bunları hâkim kılmak adına Vehhâbîler'in giriştikleri eylemlere karşı tepki ve tenkitleri içeren çok geniş bir reddiye edebiyatı oluşmuştur. Reddiyeler bu sürecin en özgün ve somut yansımalarıdır. Vehhâbilik oluşumundan itibaren İslâm dünyasındaki önemli tartışmaların odağında yer almıştır. Dinî ve siyasî bir hareket olarak Vehhâbilik hakkında kitap ve makale olarak çok sayıda fenomenolojik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda bu olgu ve tezahürlerinin çoğu kere çeşitli kavramlar ve farklı bakış açılarıyla ele alındığı ve genelde yazarının konumunun olguyu tanımlama biçimine doğrudan yahut dolaylı biçimde yansıdığı görülmektedir.

İslâm tarihinin son iki yüzyılında pek çok olaya sebep olmasına rağmen bu olguyu inceleyen kimi çalışmalarda kısmen önemine değinilse de Vehhâbîlere karşı yazılan reddiyelerin büyük oranda ihmal edildiği görülmektedir. Bu boşluğu doldurabilmek için Vehhâbilik'in tarihsel serüveninde şekillenen bu edebiyatı doktora tez çalışması olarak incelemek istedik. Bu çalışmanın Vehhâbî hareketin hangi tarihsel ve toplumsal roller üstlendiğinin açığa çıkarılmasına önemli katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Öte yandan bu metinlerin fenomenolojik bir yöntem izlenerek tarihsel ve sosyolojik bağlamı ile çözümlenmesi Vehhâbî hareketin itikadî, toplumsal ve siyasî yansımaları ile ilgili önemli bir eksikliği giderecektir.

Bu edebiyatın ortaya çıkışına yön veren itikadî, kelâmî, sosyo-kültürel ve siyasî faktörlerin tespiti pek çok güçlüğü içerisinde barındırmakla beraber en az metinlerin içeriği kadar önemlidir. Çünkü reddiyelerdeki tartışmaların boyutlarını metinlerin içeriklerini merkeze alarak takip etmek mümkündür. Ancak bu edebiyatı ortaya çıkaran sebepler ile dinî, kültürel ve toplumsal aidiyetlerin tartışmalardaki rolünü açıklayabilmek için meselenin farklı boyutlarıyla irdelenmesi

gerekmektedir. Bu çalışmada Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirleri ve Vehhâbîliğe karşı yazılan reddiyeler merkezî bir yere sahiptir. Bu sebeple çalışma oluşum analizi ve yapısal analiz olmak üzere iki temel üzerine inşa edilmiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirlerini ortaya koyduğu zaman diliminden itibaren Vehhâbî görüşlere yönelik yazılan reddiyelerin üretildiği bağlam ve reddiye müelliflerinin ait oldukları gelenek yapısal analiz yöntemiyle tarihsel bir bütünlük içerisinde çözümlenecektir. Vehhâbîliğin teşekkül süreci, reddiye edebiyatını ortaya çıkaran fikrî, tarihî, siyasî ve içtimâî arka plan ise oluşum analiziyle incelenecektir.

“Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi Osmanlılar Dönemi (1732/ 1818)” isimli bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde reddiye metinlerini ortaya çıkaran süreç takip edilerek Vehhâbîliğin oluşumu ve İslâm dünyasındaki yankıları tahlil edilmiştir.

“Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbîlik Hareketi” isimli I. Bölüm’de Vehhâbî hareketin öncüsü ve “Şeyh Necdî” adıyla bilinen “Muhammed b. Abdülvehhâb”ın dinî liderliği araştırılmıştır. Bir taraftan İbn Abdülvehhâb’ın bireysel aktivist kişiliği, diğer taraftan da XVIII. yüzyıldaki siyasî, toplumsal ve ilmî yapılar ile fikrî bunalımlar analiz edilmiştir. Bu sebeple önce İbn Abdülvehhâb’ın yetiştiği ortam, bölgedeki ilmî çevre ve buralardaki tartışmalar tespit edilmiş, daha sonra dönemin sosyal ve entelektüel yapısı hakkında genel bir manzara çizilmiştir. Ayrıca Vehhâbîliğin toplu bir harekete dönüşümünde etkili olan unsurların izleri sürülerek reddiyelerin yazımına doğru giden tarihsel tecrübeler netleştirilmeye çalışılmıştır.

“Vehhâbîliğin İslâm Dünyasındaki Yankıları” isimli II. Bölüm’de Vehhâbîliğe karşı İslâm dünyasında oluşan tepkilere yoğunlaşılmıştır. Bu bölümde “Vehhâbî” kavramının tarihsel süreçte inşası, fikrî ve siyasî boyutta oluşan tepkiler ve nedenleri dikkate alınarak hareketin tanınma ve tanımlanma aşamaları ile reddiyelerin ortaya çıkışına yön veren dinî-kültürel ve siyasî-toplumsal nedenler ışığında İslâm dünyasında Vehhâbîlik algısı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

“Hanbelî Çevrelerden Yazılan Reddiyeler” isimli III. Bölüm ve “Hanbelî Olmayan Çevrelerden Yazılan Reddiyeler” isimli IV. Bölüm reddiye yazar çevrelere ve eserlerine ayrılmıştır. Yerel ulemâdan başlanarak Osmanlı coğrafyasında reddiye yazar isimlerin ve eserlerinin dökümünün çıkarıldığı bu bölümlerde ulemânın mezhebî ve kültürel aidiyetleri sorgulanmıştır. Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Mâlikî gruplar halinde tasnif edilen âlimlerin biyografilerinden elde edilen veriler sayesinde ilmî şecereleri ortaya konulmuş, böylece farklı aidiyetlerin Vehhâbîliğe yaklaşım noktasındaki etkilerini görme imkânı sağlanmıştır. Âlimlerin mezhebî aidiyetlerinin yanı sıra kültürel ve tasavvufî eğilimlerinin de irdelendiği bu bölümlerde günümüzde de halen yazılmaya devam eden bu reddiyelerin kimler tarafından, nerede, ne zaman, hangi gerekçe ile yazıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

“Vehhâbîlere Yazılan Reddiyelerin Muhteva Analizi” isimli V. Bölüm’de reddiye metinlerinin içerik analizi yapılmıştır. İtikadî, amelî, tasavvufî, içtimaî ve siyasî konuları ilgilendiren sorunlar reddiye yazarlarının mezhebî aidiyetleri göz önünde bulundurularak tartışılmış ve kimi zaman metinden mezhebî/kültürel aidiyete, kimi zaman da aidiyetlerden metne doğru bağlamsal çözümleme yoluna gidilmiştir.

Osmanlı coğrafyası özelinde ortaya çıkan Vehhâbîlik dinî, toplumsal, siyasî ve kültürel boyutları olan bir olgudur. Araştırmamızda bu olguyu tarihsel, sosyolojik ve kültürel-antropolojik çözümlemeler yoluyla ve bütüncül bir yaklaşımla tahlil etmeye özen gösterdik. Muhammed b. Abdülvehhâb ve taraftarları ile muarızları arasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarının etki-tepki eksenli tespiti günümüzde İslâm toplumlarında Selefî-Sûfî veya Selefî-Şîî şeklinde yaşanan kutuplaşmaların fikrî, tarihî ve içtimaî dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

Konunun tespitinden metnin inşasına kadar çalışmamızın her aşamasında eleştirileri, katkıları ve yol göstericiliği dolayısıyla danışmanım Prof. Dr. Sönmez Kutlu’ya teşekkür ediyorum. Onun bilimsel titizliği ve ilmî birikiminin açtığı ufuk olmasaydı bu çalışma bu noktaya gelemezdi. Yine çalışmanın her aşamasında nezaketi, bilgeliği, sevgisi ve sonsuz cömertliğiyle bana uzun uzun vakit ayıran, ilgiyle takip eden ve metni bir çırpıda okuyarak birbirinden kıymetli katkılar sunan Hocam Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı’ya desteği ve verdiği güven duygusundan ötürü müteşekkirim. Mezhepler Tarihi alanını seçmem ve kişilikli bir akademisyenin nasıl olması gerektiği konusunda kendisine çok şey borçlu olduğum merhum Prof. Dr. Hasan Onat’a olan minnetimi ise ifade edecek kelime bulamıyorum. Lisans yıllarımdan itibaren yetişmemde büyük emeği olan ve metni okuyan kıymetli Hocam Prof. Dr. İbrahim Maraş’a da şükran borçluyum. Diğer yandan çalışma boyunca ilgi ve nezaketlerini eksik etmeyen, her ziyaretimde ufuk açıcı sohbetleri ile kendilerinden çok şey öğrendiğim Prof. Dr. Osman Aydın, Prof. Dr. Muzaffer Tan ve Prof. Dr. Mehmet Kalaycı’yı da burada anmadan geçemeyeceğim.

Yazma eserlerle ilgili sorunları çözmeye imdadına yetişen Dr. Walid Ramadan ile çalışma boyunca karşılaştığım güçlüklerin üstesinden gelmeye yardımcı olan, başta metni okuma nezaketinde bulunan Dr. Betül Yurtalan ve Dr. Hakan Atalay olmak üzere kürsü arkadaşlarım Dr. Nuran Üçok, Dr. Mine Demirbilek, Dr. Ahmet Bedri Yavuz, Dr. Muhammed Cihat Oruç, Dr. Yunus İbrahimoğlu ve Arş. Gör. Semra Ceylan’a desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Son olarak beni yetiştiren ve her şeyden önce iyi bir insan olmam için her türlü özveride bulunan Annem Leman Koçak ve Babam Çapan Koçak ile ağabeylerim Emre, Hakan ve Altan Koçak’a şükranlarımı sunarım.